

UBEYD b. ŞERİYYE

(عبيد بن شريّة)

(ö. 67/686 [?])

**Eski Arap tarihiyle ilgili
kıssalarıyla tanınan müellif.**

Adı, doğum yeri ve tarihi konusunda kesin bilgi yoktur. Adı Ubeyd b. Şerîyye'nin yanı sıra çeşitli noktalama ve harekelerle göre farklı şekillerde (Abîd b. Şer-ye, Abîd b. Serîyye, İbn Sâriye, İbn Şer-ye, Ubeyd b. Serîyye ve Umeyr b. Şübrüme) okunmuştur. Çok sınırlı bilgilerden hareketle Kahtân asıllı Cürhüm kabilesine mensup olup San'a (İbnü'n-Nedîm, s. 138; Yâkût, IV, 378), Hîre (İbn Asâkir, XXXVIII, 202; Yâkût, IV, 375) veya Rakka'da (*Ahbâru 'Ubeyd*, s. 325) yaşamış olduğu söylenebilir. Kaynaklarda onun hayatına dair 220, 240, 300 yıl gibi abartılı rakamlar verilmekte, kendisine nisbet edilen *Kitâbü'l-Mülûk ve aĥbâri'l-mâzîn* adlı eserde Lahmî, Kinde, Himyer ve Gassân hükümdarlarının tamamına ulaşacak kadar uzun bir ömür sürdüğü belirtilmekte ve kaynaklar çok uzun müddet yaşadığı konusunda birleşmektedir. Eyyâmü'l-Arab'dan Dâhis savaşına ulaştığı, Hz. Peygamber zamanında müslüman olduğu (İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 534; İbnü'n-Nedîm, s. 138), Muâviye b. Ebû Süfyân'la halifeliği döneminde görüştüğü ve Abdümelik b. Mervân zamanına kadar (685-705) yaşadığı zikredilmektedir (Yâkût, IV, 378; İbn Hacer, V, 89).

Ubeyd b. Şerîyye ve rivayetleri hakkında kaynaklarda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Kuteybe *el-Ma'ârif*'inde (s. 534) Ubeyd'i ilk nesep ve aĥbâr âlimleri arasında zikreder, *Te'vilü muĥtelifi'l-ĥadîş*'inde (s. 283) peygamberler tarihiyle ilgili haberlerin sıhatini tartışırken Kitap ve Sünnet ile desteklenmeyen bu tür haberlerin Ubeyd b. Şerîyye gibi âlimlerden geldiğini söyler. Câhiz bir yerde onu nesep âlimleri, hikmet ve hitabet üstatları arasında zikrederken (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 361-362) bir başka yerde, "İbn Şerîyye'nin yolunu bırak, o haberin zâhirinden başka bir şey bilmez" demektedir (*el-Buĥalâ'*, s. 47). Dineverî, Kahtâniler hakkındaki bilgilerin bir kısmını Ubeyd b. Şerîyye'den nakleder (*Aĥbârü't-ṭwâl*, s. 7). Eski Himyer tarihi konusundaki rivayetlerin çoğunun Ubeyd b. Şerîyye ve bazı Hîreli râvilerle dayandığını söyleyen Mes'ûdî (*et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 88) İslâm öncesi Yemen hükümdarlarının kronolojik sıralamasını Ubeyd b.

Şerîyye'den aktarır ve eski Arap tarihi konusunda insanların elinde dolaşan ünlü bir kitabından bahseder (*Mürücü'z-zeheb*, IV, 85-87, 259).

İbnü'n-Nedîm, İbn Şerîyye'nin *Kitâbü'l-Emsâl* ile *Kitâbü'l-Mülûk ve aĥbâri'l-mâzîn* adlı iki eserini kaydeder ve elli varaktan oluşan *Kitâbü'l-Emsâl*'i bizzat gördüğünü söyler (*el-Fihrist*, s. 138). Emsâl müellifleri emsâl türü eserlerin ilki sayılan bu kitaptan bazı alıntılar yapmıştır. *Kitâbü'l-Mülûk*'ün Ubeyd'in Muâviye b. Ebû Süfyân'a anlattığı kıssaların halife tarafından toplatılmasıyla ortaya çıktığı rivayet edilir. Buna göre halifelüğünün sonlarına doğru eski kavimler ve hükümdarlar tarihine merak salan Muâviye, Amr b. Âs'ın tavsiyesi üzerine hayatta kalmış tek Cürhümlü olan Ubeyd'i San'a'dan (veya Rakka'dan) sarayına davet eder (*Aĥbârü 'Ubeyd*, s. 325-326; İbnü'n-Nedîm, s. 138) veya Muâviye Irak'a geldiğinde onunla Hîre'de görüşür (İbn Asâkir, XXXVIII, 202; Yâkût, IV, 375). Eski Arap kavimleri, Güney Arabistan devletleri ve hükümdarlarına dair kıssalarıyla Muâviye'nin gece sohbetlerinin aranan kişisi olan Ubeyd'in anlattıkları daha sonra kaleme alınarak Ubeyd'e nisbet edilmiştir (İbnü'n-Nedîm, s. 138; İbn Hacer, V, 89). İbn Hacer el-Askânî'nin Hemdânî'den aktardığı bilgilere göre (V, 89) eser daha sonraki dönemlerde yapılan eklemeler ve kısaltmalarla değişikliğe uğramıştır. Bu kitap, ilk defa İbn Hişâm'a nisbet edilen *Kitâbü't-Ticân fi mülûki'l-Himyer* adlı eserinin zeyli şeklinde *Aĥbârü 'Ubeyd b. Şerîyye el-Cürhümi fi aĥbâri'l-Yemen ve eş'ârihâ ve ensâbihâ 'ale'l-vefâ'i ve'l-kemâl* adıyla yayımlanmıştır (Haydarâbâd 1347). Fritz Krenkow ve Seyyid Zeynelâbidîn el-Müsâvî'nin Haydarâbâd, Londra ve Berlin nüshalarını karşılaştırarak yaptıkları bu neşrin ardından en eski nüshası sayılan V. (XI.) yüzyıla ait San'a nüshası bulunmuş ve Abdülazîz el-Mekâlîh tarafından yeni bir neşri yapılmıştır (San'a 1979; Kahire 1996). Kitap Muâviye'nin Âd, Semûd, Tasm, Cedîs kavimleri, Cürhüm'ün Yemen'den Harem'e çıkışı, Yemen hükümdarlarının hâkimiyet dönemleri gibi konulara dair sorularına Ubeyd'in verdiği şiir-hikâye tarzındaki cevaplardan oluşur. Eserde Ubeyd b. Şerîyye'nin rivayetleri genellikle herhangi bir kaynağa atfata bulunulmadan verilmekte, birkaç yerde rastlanan rivayet zinciri ise İbn İshak'a isnat edilmektedir.

Ubeyd'in rivayetlerinin değeri konusunda ilk dönem kaynaklarında yer alan bir-

birine zıt iki yaklaşım, eseri neşre hazırlayan Fritz Krenkow'un iddialarıyla birlikte onun tarihî şahsiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Krenkow hadis râvilerine dair tabakat kitaplarında adının zikredilmemesi, eserde anakronizme rastlanmaması (Semerkant'ın fethi [93/711] sırasında vuku bulmuş bir olayı Muâviye'ye anlatması) gibi sebeplerle Ubeyd'in İbnü'n-Nedîm'in uydurduğu bir kişi olduğunu söylemiş ve kitabın gerçek yazarının eserde aktarıcı gibi görülen İbn İshak olabileceğini ileri sürmüştür (*IC*, II [1928], s. 234-236). Benzer şüpheleri tekrarlayan Rosenthal, eserin muhtemelen Güney Arabistan tarihine olan ilgiden faydalanmak isteyen Bağdatlı bir müellif tarafından kaleme alındığı görüşündedir (*EP* [İng.], III, 937). Gibb ise bunun Arap tarihinin daha iyi anlaşılmasının önünde bir engel teşkil ettiğini söyler (*Studies on the Civilization of Islam*, s. 109). Abdülazîz ed-Dürî de İslâm öncesi Yemen tarihiyle ilgili Vehb b. Münebbih ve Ubeyd b. Şerîyye gibi râvilerce aktarılan, eyyâmü'l-Arab üslûbunu andıran kavmî ve İsrâilîyati karışımı yarı efsanevî nitelikteki bu kıssaların Güney Arapları'nın savaş, sanat, dil ve edebiyat gibi yönlerden Kuzey Arapları'ndan daha üstün olduğunu savunmak amacıyla uydurulduğunu ve tarihî değer taşımadığını iddia eder (*Baĥş fi neş'eti 'ilmi't-târiĥ*, s. 15). Buna karşılık Nabia Abbot, Ubeyd'in Hz. Peygamber döneminde İslâm'ı benimsemiş olsa da hadis rivayet etmediği için râvi tabakatında yer almasının beklenemeyeceğini, anakronizm gibi görülen hususların müellifin naklettikleriyle kâtiplerin eklediği bilgilerin birbirinden ayrılmamasından kaynaklandığını belirterek Ubeyd'i *Kitâbü'l-Mülûk*'ün gerçek müellifi kabul etmiştir (*Studies in Arabic Literary Papyri*, s. 9-17).

BİBLİYOGRAFYA :

Aĥbârü 'Ubeyd b. Şerîyye el-Cürhümi fi aĥbâri'l-Yemen ve eş'ârihâ va ensâbihâ 'ale'l-vefâ'i ve'l-kemâl (İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân fi mülûki Himyer* içinde), San'a 1979, s. 325-326, 363, 391, 395, 407, 442-443; Mufaddal ed-Dabbî, *Emsâlü'l-Arab* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1983, neşreden giriş, s. 33-34; İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân fi mülûki Himyer*, San'a 1979, s. 219; Ebû Hâtîm es-Sicistânî, *el-Mu'ammerün ve'l-veşâyâ* (nşr. Abdülmün'im Âmir), Kahire 1961, s. 50-53; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 361-362; a.m.f., *el-Buĥalâ'* (nşr. M. Tâhâ el-Hâcîrî), Kahire 1981, s. 47; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 534; a.m.f., *Te'vilü muĥtelifi'l-ĥadîş* (nşr. M. Zührî en-Necârî), Kahire 1386/1966, s. 283; Dineverî, *el-Aĥbârü't-ṭwâl*, s. 7; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 85-87, 136, 259; a.m.f., *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, Beyrut 1981, s. 88; Hemdânî, *el-İktîl* (nşr. Anistâs el-Kermelî), Bağdad 1931, VIII, 71, 184,

UBEYD b. ŞERİYYE

215, 232-235, 240, 251, 262; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 138; Ebü Ubeyd el-Bekrî, *Faşlû'l-makâl fi şerhi Kitâbi'l-Emsâl* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1971, s. 64, 75, 93, 177, 239, 255; Seleme b. Müslim el-Avtebî es-Suhârî, *el-En-sâb* (nşr. M. İhsan en-Nas), [baskı yeri yok] 1427/2006, I-II, bk. İndeks; Zemahşerî, *el-Müstakşâ fi emşâli'l-Arab*, Beyrut 1987, I, 305; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk* (Amrî), XXXVIII, 202-205; Neşvân el-Himyerî, *Mülûkü Himyer ve 'aқыâlû'l-Yemen* (nşr. Ali b. İsmâil el-Müeyyed – İsmâil b. Ahmed el-Cerâfî), Kahire 1378, bk. İndeks; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'* (nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ), Beyrut 1420/1999, IV, 375-378; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ), Beyrut 1418/1997, III, 185; Safedî, *el-Vâfi*, XIX, 432-433; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, V, 89; Brockelmann, *GAL*, I, 63; *Suppl.*, I, 100; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 189; N. Abbot, *Studies in Arabic Literary Papyri*, Chicago 1957, I, 9-17, 20, 26, 27, 56; H. A. R. Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, Princeton 1962, s. 109; Sezgin, *GAS*, I, 260; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-Arab*, Beyrut 1993, s. 15; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 55; F. Krenkow, "The Two Oldest Books on Arabic Folklore", *JC*, II (1928), s. 204-236; Zarîf el-Meâyeta, "Menhecû 'Ubeyd b. Şerîyye el-Cürhümî fi kitâbihi'l-Mülûk ve aḥbâri'l-mâdin", *Şû'ün ictimâ'îyye*, XVIII/71, Şârika 2001, s. 39-59; F. Rosenthal, "İbn Şharya", *EP* (İng.), III, 937; Âmir el-Ahmedî, "'Ubeyd b. Şerîyye", *el-Meusu'atü'l-Arabiyye*, Dimâşk 2005, XII, 889-890.

ELNURE AZİZOVA

UBEYD-i ZÂKÂNÎ

(عبید زاکانی)

Hâce Nizâmüddin

Necmüddin Ubeydullah-ı Zâkânî Kazvîni
(ö. 772/1370'ten önce)Hicviyeleriyle tanınan
İranlı şair ve edip.

727'de (1327) *Nevâdirü'l-emşâl* adlı eserini kaleme alması ve hemşehrisi Hamdullah el-Müstevfî'nin 730'da (1330) telif ettiği *Târîh-i Güzide*'de onun güzel şiirleri ve eşiz risâleleri olduğunu belirtmesinden hareketle VIII. (XIV.) yüzyılın başlarında veya bundan kısa bir süre önce Kazvin'de yahut buraya bağlı Zâkân köyünde doğduğu söylenebilir. Yine Müstevfî'nin kaydettiğine göre Zâkânîler, Arap asıllı Benî Hafâce kabilesinden olup yetiştirdikleri âlim ve yöneticilerle tanınmıştır (*Târîh-i Güzide*, s. 805). Eğitimi Kazvin'de tamamlayan Zâkânî şiirlerinde "Ubeyd" mahlasını kullanmıştır. 727'de (1327) İlhanlı Sultanı Ebü Said Bahadır Han'ın veziri Alâeddin Muhammed Feryümedî ile dostluk kurdu ve ona *Nevâdirü'l-emşâl* adlı kitabını takdim etti. Muhtemelen 746'da (1346) veya ertesi yıl Kazvin'den ayrıldı;

Şiraz'ı 742'de (1342) ele geçiren İncülular hânedarından Cemâleddin Ebü İshak'ın himayesine girdi, kendisine methiyeler yazdı ve 751'de (1351) telif ettiği *'Uşşâknâme*'yi ona ithaf etti. Bu hükümdarın 754'te (1354) yaptırdığı saray için 758 (1357) yılında öldürülmesi dolayısıyla kaleme aldığı şiirlerden aynı tarihlere kadar Şiraz'da kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Şems-i Fahrî, Hâcû-yi Kırmânî, Hâfız-ı Şirâzî, Aduddin el-İcî ve Şeyh Emînüddin-i Belyânî gibi şair ve âlimlerle aynı ortamda bulundu.

Muzafferîler Hükümdarı Mübârizüddin Muhammed, Şiraz'a hâkim olup Ebü İshak'ı ortadan kaldırınca Ubeyd önce memleketine, oradan Bağdat'a giderek Celâyirîler Sultanı Şeyh Üveys'in (1356-1374) hizmetine girdi. Muzafferîler'den Şah Şücâ' babası Emir Mübârizüddin'in yerine tahta geçince (1358) Ubeyd tekrar Fars bölgesine dönüp onun yakınları arasında yer aldı. Bazı şiirlerinden, hânedan içindeki mücadeleler yüzünden Şiraz'ı terkeden Şah Şücâ' ile birlikte 766-768 (1364-1366) yıllarında Kirman'da bulunduğu, şahın 768'de (1367) İsfahan'ı işgal ettiği ve aynı yıl Şiraz'ı tekrar ele geçirince onunla birlikte bu şehre geri döndüğü anlaşılmaktadır. Bundan sonraki hayatına dair bilgi yoktur. Ubeyd'in Alâ-i Buhârî'nin 767'de (1366) istinsah ettiği *Esmâr ve eşcâr* adlı eserinin üzerindeki bir kayıt yazmanın 772'de (1370) oğlu İshak'a intikal ettiğini göstermektedir (*Külliyât*, s. 31-32). Dolayısıyla Ubeyd-i Zâkânî bu tarihten bir süre önce muhtemelen İsfahan veya Bağdat'ta vefat etmiştir.

Eserleri. Hiciv ve mizah alanında klasik Fars edebiyatının en önemli simalarından olan Ubeyd-i Zâkânî gazelde Sa'dî-i Şirâzî, kasidede Enverî ve Muizzî'den etkilenmiştir. Divanında yer alan şiirleri, kısa hikâye ve risâleleri ayrı ayrı ve bütün halinde *Külliyât*'ın içinde günümüze ulaşmış (yazma nüshaları için bk. Münzevî, II, 527 vd.; III, 3247 vd.; *FME*, s. 269-273; M. Ca'fer-i Mahcûb, bk. bibl.), müstakil olarak ve birlikte çeşitli baskıları yapılmıştır. 1. *Divân*. 3000 civarında beyit ihtiva edip kaside, gazel, terciibend ve terkibibend, mesnevi, kıta ve rubâilerden meydana gelmektedir. 2. *'Uşşâknâme*. Şairin süreklî âşık olan gönlünden şikâyetle başlayan 734 beyitlik bu mesnevîde âşık ve mâşukun yaşadıkları haller anlatılır. 3. *Nevâdirü'l-emşâl*. Bu Arapça eserde çeşitli bilgiler, peygamberler, filozoflar ve şairlere ait sözlerle bazı özdeyişlere yer verilmiştir (Tahran 1314 hş.). 4. *Şerhu'l-Çağmînî*. Mahmûd b. Muham-

med el-Çağmînî'nin astronomiyle ilgili eseri üzerine yazılmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 521). 5. *Mûş u Gürbe* (Tahran 1325, 1331, 1332, 1335, 1352 hş.; Bombay 1884, 1888; Delhi 1895). Kedi ile farenin konu edildiği bu kasidenin *Külliyât*'ta doksan dört olan beyit sayısının yazma nüshalarda daha az veya çok olması zaman içinde başkalarınca bazı ilâveler yapıldığına düşündürmektedir. Hikâyede zamanın insanın ikiyüzlülüğü, ahlâk ve âdâbı hicvedilmekte, muhtemelen Kirman hâkimi Mübârizüddin Muhammed ile Şiraz hâkimi Ebü İshak İncü arasındaki mücadeleye işaret edilmektedir. Herbert Wilhelm Duda manzumeyi Almanca'ya (*Katze und Maus*, Salzburg 1947), Abbas Âryanpûr Kâşânî İngilizce'ye (*The Story of The Cat and Mice*, Tahran 1971), Jalal Alavinia ve Thérèse Marini Fransızca'ya (*Le chat récidiviste: le chat et la souris*, Paris 2005) çevirmiştir. Eserin Türkçe tercümesini Günay Kut ve Zehra Toska neşretmiştir ("Kedi ile Fare Hikâyesi", *Şinasi Tekin'in Anısına: Uygurlardan Osmanlıya*, haz. Günay Kut ve Fatma Büyükkarcı Yılmaz, İstanbul 2005, s. 535-586). 6. *Ahlâku'l-eşraf**. Müellif bu küçük risâlede peygamberlerle filozof ve din adamlarının tavsiye ettiği hikmet, namus, hayâ, iffet, şecaat, adalet, cömertlik, hilim, vefa, merhamet, doğruluk gibi erdemleri kendi zamanında terkedildiği için "mezheb-i mensûh" diye niteledikten sonra bunların yerine dönemin ileri gelenleri tarafından benimsenen, bu sebeple "mezheb-i muhtâr" denilen, ahlâk ve erdemden uzak davranış ve alışkanlıkları eleştirmektedir. Eser *Külliyât* ve *Leâ'if* içinde basılmıştır. 7. *Risâle-i Dilgûşâ (Leâ'if)*. Arapça ve Farsça kısa hikâyeler, latife ve özlü sözlerden meydana gelen eser, devrin anlayış ve ahlâkını hicvetmek amacıyla Sa'dî-i Şirâzî'nin *Güllistân*'ı gibi sade ve akıcı bir dille yazılmıştır. Eserdeki bazı hikâyeleri Mualim Nâci *Ubeydiyye* adıyla Türkçe tercümeleriyle birlikte yayımlamış (İstanbul 1303), Jalal Alavinia ve Thérèse Marini risâleyi Fransızca'ya tercüme etmiştir (*Tratité de la joie de coeur*, Paris 2005). 8. *Şad Pend (Pendnâme)*. Sosyal eleştiri niteliğinde, yer yer kaba ve müstehcen, alay içerikli 100 öğüt ihtiva etmektedir. 9. *Riş-nâme (Naşihatnâme)*. Sakalın olumsuz bir sembol olarak yer aldığı bu mensur-manzum hikâyede dönemin cinsel sapkınlıkları eleştirilmektedir. 10. *Risâle-i Ta'rifât (Deh Faşl)*. On başlıktan oluşan bu kısa risâlede bazı dinî, sosyal, siyasal içerikli kelime, kavram, makam ve mesleklerin